

مقالاتی در باب تاریخ، ادب و فرهنگ ایران

محمود امیدسالار

مجموعه انتشارات
ادبی و تاریخی
موقوفات دکتر محمود افشار

[۷۱]

گنجینه کلیات و مقالات

هیأت گزینش کتاب و جایزه

دکتر سید مصطفی محقق داماد - دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی - دکتر زاله آموزگار - دکتر جلال خالقی مطلق
دکتر حسن انوری - دکتر فتح الله مجتبابی - دکتر محمود امیدسالار - کاوه بیات
دکتر محمد افشین وفايي (مدیر انتشارات)

درگذشتگان

ایرج افشار - دکتر سید جعفر شهیدی - دکتر جواد شیخ الاسلامی - دکتر اصغر مهدوی - دکتر یحیی مهدوی

مقالاتی در باب تاریخ، ادب و فرهنگ ایران

تألیف محمود امیدسالار

گرافیسیت، طراح و مجری جلد
صفحه‌آرا
لیتوگرافی
چاپ متن
صحافی
تیراژ
چاپ اول

کاوه حسن بیگلر
زینب نورپور جویباری
کوثر
آزاده
حقیقت
۱۱۰۰ نسخه
پاییز ۱۳۹۷

ناشر

انتشارات دکتر محمود افشار
خیابان ولی‌عصر، بالاتر از چهارراه پارک‌وی، خیابان عارف‌نسب
تلفن: ۲۲۷۱۳۹۳۶ دورنما: ۲۲۷۱۳۹۳۶
با همکاری انتشارات سخن
خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، بلاک ۴۸
تلفن: ۵-۶۶۹۵۳۸۰۴ دورنما: ۶۶۴۰۵۰۶۲
تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها
۶۶۹۵۳۸۰۴-۵

شورای تولید

متولیان مقامی

رئیس مجلس - رئیس دیوان عالی کشور - وزیر فرهنگ (وزیر آموزش و پرورش)
وزیر بهداشت و درمان و آموزش پزشکی) - رئیس دانشگاه تهران (یا معاونان اول هر یک از این پنج مقام) (طبق ماده ۲ وقفنامه)

متولیان منصوص و منسوب

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس شورا) - دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی (جانشین: دکتر محمد اسلامی - بازرس)
سید محمود دعایی - دکتر علی محمد میر (جانشین: دکتر احمد میر)
ساسان دکتر افشار - آرش افشار (بازرس)

موسسه فرهنگی هنری دکتر محمود افشار

دکتر سید مصطفی محقق داماد (رئیس هیأت مدیره) - دکتر محمد افشین وفایی (مدیر عامل) - آرش افشار (بازرس)

درگذشتگان

دکتر مهدی آذر - حبیب الله آموزگار - دکتر جمشید آموزگار - کریم اصفهانیان
ایرج افشار، سرپرست عالی و بازرس (منصوب واقف، از ۱۳۶۳-۱۳۸۹) - مهر بانو دکتر افشار
مهندس نادر افشار - بهروز افشار یزدی - دکتر سید جعفر شهیدی، رئیس هیأت مدیره (از ۱۳۶۳ تا ۱۳۸۳)
دکتر جواد شیخ الاسلامی - اللهیار صالح - دکتر منوچهر مرتضوی - دکتر اصغر مهدوی - دکتر یحیی مهدوی - دکتر محمدعلی هدایتی

یادداشت واقف

اول

طبق ماده ۲۳ وقفنامه اول مورخ یازدهم دی ماه ۱۳۳۷ ه. ش. درآمد باید صرف ترجمه و تألیف و چاپ کتب و رسالات که با هدف این موقوفات موافق باشد و همچنین کمک به مجله آینده در صورت احتیاج و احتمالاً دادن جوایز به نویسندگان به شرح دستور این وقفنامه گردد.

دوم

هدف اساسی این بنیاد ملی طبق ماده ۲۵ وقفنامه تعمیم زبان فارسی و تحکیم وحدت ملی در ایران می باشد. بنابراین کتبی که با بودجه این موقوفات منتشر می شود باید مربوط به لغت و دستور و ادبیات فارسی و جغرافیای تاریخی و تاریخ ایران باشد. کتب کلاسیکی مدارس عمومی نباید با درآمد این موقوفات چاپ شود.

سوم

طبق ماده ۲۶ مقداری از کتب و رسالات چاپ شده با بودجه این موقوفات باید به طور هدیه و به نام این موقوفات به مؤسسات فرهنگی، کتابخانه ها و قرائتخانه های عمومی ایران و خارج و بعضی از دانشمندان ایران و مستشرقین خارجی فرستاده شود.

چهارم

چون نظر بازگانی در انتشارات این موقوفات نیست و تا حدی تحمل زیان هم جایز است طبق ماده ۲۷ وقفنامه هیچ کتاب و رساله نباید کمتر از قیمت تمام شده و همچنین مبلغی زائد از بهای تمام شده با افزایش صدی ده تا بیست و پنج قیمت گذاری شود... این افزایش ۲۵ درصد به واسطه حداقل حق الزحمه فروشنندگان و هزینه ای است که برای پست و غیره تحمیل می شود. از کتابفروشان تقاضا داریم که در این امر خیر ملی که ابداً جنبه تجارتي ندارد با مایاری و تشریک مساعی بنمایند.

پنجم

بر اساس موافقت نامه دوم (مورخ ۱۳۵۲/۴/۱۲) که میان واقف و دانشگاه طهران به امضاء رسیده، قسمتهای مهمی از رقبات، مانند جایگاه سازمان لغت نامه دهخدا و محل مؤسسه باستان شناسی به طور رایگان به دانشگاه طهران واگذار شده و رقبات دیگری هم با درآمد آنها طبق ماده دوم برای اجرای مفاد وقفنامه که از جمله عبارت از دادن جوایز ادبی و نشر کتب تاریخی و لغوی راجع به ایران (به استثنای کتب درسی) می باشد در اختیار دانشگاه طهران قرار می گیرد که وصول نموده و به نام این موقوفات اعطا و نشر گردد.

ششم

چون طبق ماده ۳ موافقت نامه نامبرده مقرر شده است که از طرف ریاست دانشگاه یک نفر از متولیان این موقوفات که از طرف واقف به عضویت کمیته انتشارات بنیاد معین شده باشد برای سرپرستی اداره امور جوایز و نشر کتاب انتخاب شود ریاست دانشگاه آقای ایرج افشار را که از متولیان شورای تولید است و از طرف واقف نیز به عضویت کمیته نامبرده معین شده به سمت سرپرست انتخاب و برقرار نمودند.

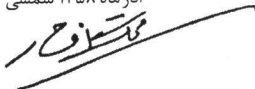
هفتم

چون نگارنده این سطور به واسطه کبر سن (۸۶ سال شمسی) از این پس نخواهم توانست به سرپرستی این کارها بپردازم، از این پس تمام اختیارات خود را در انتخاب تألیف و ترجمه و خرید کتب و غیره به فرزند ارشد خود ایرج افشار واگذار کردم. در این چند سال اخیر هم که ده جلد از تألیفات خودم از طرف موقوفات به طبع رسیده با کوشش و سرپرستی وی بوده است. کسانی که مایل به همکاری در تألیف یا ترجمه و نشر کتاب هستند می توانند به او مراجعه کنند. تنها شرط کار موافق بودن تألیف و ترجمه با هدف های این بنیاد، یعنی ترقی ملت و کشور و تعمیم زبان فارسی و تکمیل وحدت ملی در ایران که وطن مشترک و زبان رسمی و ملی همه ایرانیان است می باشد.

هشتم

این یادداشت کلی برای چاپ در آغاز هر یک از نشریات این بنیاد نوشته شده است.

دکتر محمود افشاریزدی
آذر ماه ۱۳۵۸ شمسی

تکمله سوم

کتبی که با بودجه این موقوفات طبع و توزیع می‌شود باید کاملاً منطبق با نیت واقف و هدف وقفنامه باشد. اگر همه تألیفات و مجموعه‌هایی که به قلم واقف منتشر شده و یا می‌شود صددرصد این مطابقت را ندارد به سبب این است که واقف قصد چاپ آنها را با مال خود داشت، ولی زمانی که دارایی خود را وقف عام مخصوصاً برای انتشارات کتب تاریخی و ادبی نمود چاپ کتب خود را هم که دارای همین جنبه‌هاست به عهده بنیاد واگذار کرد.

اما این مجوز آن نیست که تألیفات دیگر را هم از هر نوع که باشد و برسد چاپ نماید. کتب نظم و نثری از گذشتگان یا آیندگان با بودجه آن چاپ خواهد شد که هدف غایی واقف را که ترویج زبان دری و تحکیم وحدت ملی ایران است در برداشته، کتبی که بویی از ناحیه‌گرایی و جدایی‌طلبی و حکایت از رواج زبان‌های خارجی به قصد تضعیف زبان دری و دیگر چیزهای تفرقه‌آمیز و روش‌ها و سیاست‌های فتنه‌انگیز داشته باشد نباید با بودجه این موقوفات طبع و توزیع شود.

نکته دیگر آنکه چون شاید برای چاپ کتب و فرهنگ‌نامه فارسی که دایره مانند یعنی انسیکلوپدی باشد و تاریخ کامل ایران که اوراق زیاد و هزینه بیشتر دارد، درآمد ماهیانه بنیاد کفاف خرج آنها را ندهد می‌توان با اندوخته بانکی این موقوفات چاپ نمود، به شرط آن‌که اجازه واقف در زمان حیات و موافقت شورای تولیت بعد از ممات یا هرکس و دستگاهی که قانوناً قائم‌مقام آنهاست باشد.

در تکمله دوم یادداشت واقف، منتشره در جلد سوم افغان‌نامه نگاهشتم که کتب و رسالاتی که با بودجه این موقوفات چاپ می‌شود باید منزه باشد از تحریکات سیاسی، مخصوصاً آلوده نباشد به اغراض سیاسی خارجی در لفافه پژوهش تاریخی و ادبی ایران‌شناسی... و در پایان آن تکمله افزودم بیستم داشتم که مبدا چنین رسالاتی سال‌ها بعد از ما نخواستند و ندانسته، به وسیله این بنیاد چاپ شود. پس لازم بود که در این یادداشت تذکری داده شود... عمده مخاطب این یادآوری‌ها بنیاد موقوفات خود ماست نه مؤسسات انتشاراتی دیگر که هر یک روش خاص خود را دارد و ما دخالتی در کار آنها نداریم.

تا زمانی که نویسنده این سطور متولی هستم و فرزند دانشمند من، ایرج افشار که به رموز نویسندگی کاملاً آگاه می‌باشد سرپرست انتشارات این بنیاد است، موجبی برای نگرانی نخواهد بود و بعد از ما هم امید است که این روش ادامه یابد. ان شاء الله

تکمله و تبصره

یادداشت واقف چند روز پیش از درگذشت (۲۸ آذر ۱۳۶۲) برای اطلاع نویسندگان. کتب نظم و نثری از گذشتگان یا آیندگان که با سرمایه و درآمد این بنیاد چاپ و توزیع می‌شود باید منطبق با نیت واقف و هدف وقفنامه باشد و مروج زبان دری در قلمرو این زبان و تحکیم وحدت ملی و تمامیت کشور ایران باشد و بویی از ناحیه‌گرایی و جدایی‌طلبی ندهد، و حمایت و ترویج از لهجه‌های محلی و زبان‌های خارجی به قصد تضعیف زبان فارسی دری نکند. خلاصه آنکه این کتاب‌ها و رسالات باید منزّه باشد از روش‌های تفرقه‌آمیز و سیاست‌های فتنه‌انگیز؛ چه به‌طور مرموز و چه علنی مخصوصاً نباید آورده باشد به اغراض سیاسی خارجی در لافافه پژوهش تاریخی، نژادی یا ادبی و فرهنگی و ایران‌شناسی.

کتب تاریخی و ادبی عالمانه خارجی که از عربی و ترکی و فرنگی و روسی به فارسی ترجمه می‌شود اگر دارای هر دو جنبه از سود و زبان باشد باید قسمت سودمند آنها ترجمه شود. قسمت زبان بخش اگر ترجمه شود باید به قصد مبارزه و مقابله عالمانه با آن باشد نه جاهلانه، زیرا گفته منطقی ممکن است مؤثر باشد، نه شانناژ و هوچی‌گری. این بنیاد در انتشارات خود باید در هر حال از دروغ و ناسزا پرهیز کند. به گفته نظامی گنجوی:

چون نتوان راستی را درج کردن دروغی را نباید خرج کردن

برای چاپ و انتشار کتب و رسالات نه تنها هزینه و حق الزحمه نمی‌خواهیم، بلکه به سبب اهمیت فوق‌العاده سودمند بودن کتاب، جایزه نیز می‌پردازیم. این بنیاد در چاپ و انتشار کتاب‌های خود به‌طور مسلم ضرر مادی دارد، زیرا کمتر از ارزش تمام شدن از کاغذ و چاپ و غیره از راه فروش درآمد دارد. شاید بعضی تصور کنند که کار ما شبیه به معامله مرحوم ملانصرالدین باشد که تخم مرغ می‌خرید دانه‌ای دو شاهی، می‌پخت و رنگ می‌کرد و می‌فروخت یک شاهی! عقیده ما بر این است که اگر در این سود، ضرر مادی و مالی می‌کنیم سود معنوی که منظور ماست می‌بریم، و آن اینکه عقیده خود را که ترویج زبان دری و تحکیم وحدت ملی و تمامیت ارضی ایران است رواج می‌دهیم. این زبان را به حساب مصارف وقف در راه ایده‌آل و هدف ملی خود محسوب می‌داریم.

برای اطلاعات و توضیحات بیشتر لطفاً به تکمله منتشرشده در ابتدای کتاب‌های این بنیاد که اضافات و تفاوت‌هایی با هم دارد توجه فرمایید.

فهرست مطالب

یادداشت	۱۷
جامعه‌شناسی ادبی	۱۹
ایران، اسلام و روشنفکران عامی	۲۱
ملاحظات درباره شاهنامه، تاریخ و زبان فارسی	۴۳
از داستان‌های شاهنامه تا داستان‌های شاهنامه‌شناسی	۷۱
اسکندر، زن و تاریخ	۸۳
تحلیل ادبی	۱۰۱
تسلسل روایات و وحدت ادبی شاهنامه	۱۰۳
نکته‌ای در باب تقدیم شاهنامه به سلطان محمود	۱۳۳
احتمالی در معنی مثل «شاهنامه آخرش خوش است»	۱۴۷
احتمالی درباره معنی اصطلاح «از بن دندان» در ادب فارسی	۱۶۷
هردوت در خانه سایه	۱۷۷
سعدی در ایرلند	۱۹۱
متن‌شناسی	۲۰۱
لهجه و تصحیح متون کلاسیک فارسی	۲۰۳
ابیات گرشاسپنامه در نسخه خطی تاج‌المآثر مورخ ۶۹۴	۲۲۵

- ۲۴۱..... ملاحظاتی پیرامون متن دیوان عنصری
- ۲۵۱..... برخی پیشنهادات در باب تصحیح ابیاتی در دیوان فرخی سیستانی
- ۲۶۳..... پیشنهادی در تصحیح بیت آغازین قصیده داغگاه فرخی

ادبیات تطبیقی..... ۲۷۱

- ۲۷۳..... از مصر باستان تا شاهنامه: لزوم احتیاط در مطالعات تطبیقی
- ۲۸۹..... از شمشیر یعقوب لیث تا شمشیر کنت جان دو وارن

کتابشناسی..... ۳۰۵

- ۳۰۷..... نکته‌ای درباره ترجمه تفسیر طبری
- ۳۱۵..... درباره السواد الاعظم حکیم ابوالقاسم اسحاق بن محمد سمرقندی
- ۳۲۳..... ثعالبی و مرغنی
- ۳۵۱..... جستاری در عدم تعارض علی‌نامه با شاهنامه فردوسی
- ۳۶۹..... شهریارنامه
- ۴۱۱..... باز هم در باب شهریارنامه
- ۴۳۱..... استاد صفا و کتاب حماسه‌سرایی او
- ۴۵۹..... درباره کتاب کوچه

رجال..... ۴۹۵

- ۴۹۷..... محمد قزوینی
- ۵۳۹..... مجتبی مینوی
- ۵۶۵..... در باب پسران مجتبی مینوی در انگلستان
- ۵۷۳..... سعید نفیسی
- ۵۹۵..... دو نکته در شرح حال سعید نفیسی

نمایه..... ۶۰۷

یادداشت

دکتر محمود امیدسالار از فضایی دورمانده از وطن است که همواره دل در گرو مهر زبان و ادب فارسی داشته و از روزگاران جوانی تا کنون آثار درخشانی به انگلیسی و فارسی در این حوزه از خود به یادگار گذاشته است. چند ویژگی در آثار امیدسالار هست که به کار او اهمیتی بیش‌بها می‌دهد: نخست بی‌طرفی و بی‌غرضی اوست در عالم تحقیق. اگر نقد درستی ببیند فوراً می‌پذیرد و با حفظ امانت در جایی از آن یاد می‌کند یا نوشته خود را اصلاح می‌کند. پیر و جوان هم برای او فرقی ندارد. سخن حق از هر که بشنود برایش پذیرفتنی است. نسبت به اغلب خاورشناسان همواره دیدی انتقادی دارد و معتقد است نباید چشم و گوش بسته به آراء ایشان استناد کرد. بر این باور است که نظر بسیاری از محققان غربی بی‌تأثیری از شرایط سیاسی و دیدگاههای دولتهایشان نبوده است. ملاحظه‌ای هم در استفاده از قلم خود ندارد و به خرده‌گیری و نقد بی‌محابای ایشان می‌پردازد. طبیعی است که بدین سبب مورد انتقاد برخی واقع شود. از یک چشم‌انداز شاید بتوان امیدسالار را دنباله‌رو کسروی دانست. زیرا او نیز جزو معدود پژوهشگران ایرانی بود که بی‌ملاحظه به نقد شرق‌شناسان و به تعبیر خودش «شیفتگی ایرانیان به شرق‌شناسان اروپایی» و «اروپایی‌گری در ایران»^۱ می‌پرداخت.

---

۱. کاروند کسروی، مجموعه ۷۸ رساله و گفتار از احمد کسروی، به کوشش یحیی ذکاء، تهران، شرکت سهامی کتابهای جیبی،

قدرشناسی نسبت به کسانی که چیزی به امیدسالار آموخته‌اند یا یاری‌ای رسانده‌اند چنانکه در رفتار او مشهود است در نوشته‌هایش نیز آشکارا دیده می‌شود. دیگر تازه‌جویی‌های اوست و اینکه دست به قلم نمی‌برد مگر اینکه سخن و نظری تازه یا کشفی داشته باشد. از دیگر خصوصیات نوشته‌هایش این است که هرگز باکی ندارد از گفتن و نوشتن حقیقت، حتی اگر مخالف جریانهای روز زمانه باشد. برعکس، در مخالفت با آراء غلط اما پذیرفته‌شده جد و جهدی نشان می‌دهد. از طرف دیگر، شناخت او از محیط دانشگاهی امریکا و آشنایی عمیقش با ادبیات انگلیسی باعث شده نگاهی چندسویه و شامل داشته باشد و بتواند به داوری‌های سنجیده‌تری در پژوهش‌هایش برسد. در بعضی مسائل اگر گهگاه تندیی از خود نشان می‌دهد یا لحنش اندکی دگرگون می‌شود اصل سخنش درست است. توجه به منابع دست اول نیز از اصول کار اوست.

این ویژگیها در نوشته‌های دکتر امیدسالار سبب شد تا ایرج افشار پیش از این دو مجلد از مجموعه مقالات او را در بنیاد موقوفات افشار به طبع برساند. افشار، به حق، آن مقالات را مفید و همسو با نیت واقف می‌دانست و نشر آنها را ضروری می‌دید. اکنون سومین مجلد از مقاله‌های ایشان نیز با همان نیت انتشار می‌یابد؛ با این توضیح که مناسب دیده شد مقالات این جلد در شش فصل تنظیم یابد: جامعه‌شناسی ادبی، تحلیل ادبی، متن‌شناسی، ادبیات تطبیقی، کتابشناسی، رجال. چون این کتاب مجموعه مقالات است طبعاً ممکن است بعضی مطالب در مقالات دیگر هم تکرار شده باشد و این البته برای کتابی این‌چنینی عیبی نیست و از تازگی سخنان امیدسالار نیز چیزی نمی‌کاهد.

محمد افشین‌وفایی

مرداد ۱۳۹۷